

ВАСИЛ Д. СТОЯНОВ И РАЙКО ЖИНЗИФОВ — ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ДВЕ БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ И КУЛТУРНИ СРЕДИЩА В ЧУЖБИНА

ДОЧО ЛЕКОВ

Огромна, в определена степен решаваща е ролята на литературните и културните средища през Възраждането за развитието на новобългарската литература. В тях се зараждат нови тенденции, формират се талантиви творци, моделира се самобитният облик на националната култура. В центровете, създадени по различно време в различни страни, се разработват нови проблеми, утвърждават се нови жанрови форми, осъществява се контакт с чуждестранни представители на различни идейни и творчески течения. В определени случаи някои от средищата се издигат над етапа, на който се намират родната литература и култура. Българите от Брашов, Одеса, Цариград, Москва, Букурещ, Прага вземат участие в черковната борба и в националноосвободителното движение, в зараждането и развитието на периодичния печат, в борбата за създаване на единен национален книжовен език, в утвърждаване на литературни образци с национален облик и значение. Насочването на български младежи към учебните заведения на различни европейски страни подсказва за онези тенденции в развитието на националната култура, които ще се осъществят чрез „териториалното разграничение“, чрез невинаги еднаквите или сходни принципи и критерии на българската интелигенция, получила образование в чужбина. Тези тенденции са доловени проникновено от мислители като Раковски, който в писмо от 1 септември 1859 г. пише на Васил Д. Стоянов: „Твърде добре сте сторили, дето сте се постарали да идете в Прага. За науки там, както казват, славянское любословие цвети.“¹

Прага и Москва се оказват средища, в които през 60—70-те години на XIX в. се създава интелигенция, която не само популяризира българската литература и култура в Европа, но участва дейно в изработването на образци в областта на литературната критика, журналистиката, публицистиката, превода. Нещо повече — между Пражкия и Московския център през 60-те години се установяват връзки, които не са проучени и изяснени и които документират както общото, което ги свързва и обединява, така и специфичното, предопределено от условията, при които се формира и функционира съответното духовно средище. Паралелът между двама от водещите представители на тези центрове — Васил Д. Стоянов и Райко Жинзифов, — между които съществува и непосредствен контакт, дава възможност за интересни наблюдения и обобщения.

И двамата са родени в една и съща година, 1839, и биологически, интелектуално и творчески принадлежат към една и съща литературна генерация. През 1858 г. и двамата напускат България и потеглят за чужбина, но в противоположни посоки — единият за Русия, другият за Чехия. Материалните условия, при които

¹ Архив на В. Д. Стоянов. — Напръстков музей, Прага, AR, XXIX.

се изграждат и реализират като интелектуалци и общественици, са също идентични — всеки от тях трябва сам да търси подкрепата на институции и влиятелни лица, на меценати и родолюбци. И независимо от всичко общите задачи, в името на които са напуснали България, предопределят общността на инициативни, постъпки и намерения, свързващи и други български младежи в Москва и Прага, в Одеса, Цариград или Браила.

В Москва в началото на 60-те години Любен Каравелов и Иван Гаврилович Прижов пишат програмен документ, озаглавен „Чем можно помочь болгарам“. В него те формулират принципите за създаването на една организация, която трябва да работи „за благосъстоянието както на българския, така и на сръбския народ“, да бъде „ръководител на южните славяни“². Тази организация, според авторите на документа, няма да изпълнява само общокултурни задачи. Тя ще има за образец унгарската революционна организация на Кошут и Клапка, революционния център на Херцен и Н. П. Огарьов в Лондон³.

В момент, когато в Москва Каравелов обмисля план за политическото и културното развитие на България, в Прага същите проблеми занимават и Васил Д. Стоянов. През есента на 1862 г. той е един от основателите на дружество „Побратим“, което е имало за задача да обедини „сърби, хървати, българи и словенци, живеещи в Прага“, да съдействува за разпространение на просветата между южните славяни, за освобождението им от политическо робство. От устава и от спомени на ръководни дейци от „Побратим“ става ясно, че по подобие на български интелегенти в Москва Васил Д. Стоянов съчетава далновидно и трезво политическите задачи с културно-популяризаторските, че става един от организаторите на дружество, членовете на което ще се включат пълноценно в политическите борби на българите и на южните славяни.

В края на 1858 г. българите в Москва учредяват литературно-културното дружество „Братски труд“, в което влизат Райко Жинзифов, Любен Каравелов, Константин Миладинов, Нешо Бончев, Марин Дринов, Георги Теохаров и други български студенти. От 1860 г. дружеството започва да издава сп. „Братски труд“, чийто главен уредник е Жинзифов. Списанието си поставя за задача да съдействува за разцвета и популяризирането на българската литература в Русия. Васил Д. Стоянов е уведомен за излизането на „Братски труд“. Той получава от Москва и излезлите от него четири книжки. И по подобие на идеята на московските си сънародници, когато вече е преустановено сп. „Братски труд“, замисля да издава в Прага сп. „Книжици за народно просветяване“. В писмо до Франтишек Ригер от 15 юли 1863 г. формулира и неговата програма: „То трябва да буди желание за четене, размисъл, овладяване на постигнатото вече“; да „черпи материал от всяка област на науката и изкуството“, да „излага по възможност най-кратко и по един интересен, простонароден, достъпен начин практическите достижения в областта на промишлеността и домашната търговия, в народното стопанство, науката и изкуството.“ Намеренията на Васил Д. Стоянов по насока и възможности надхвърлят значително задачите, поставени пред сп. „Братски труд“. Стоянов иска да култивира вкуса на българина, да обогати и разнообрази неговата култура — затова е имал намерение да помества на страниците на списанието образци „от историята на всички народи — особено славянските, — животописания на прославени, заслужили пред народ и родина мъже. . .; етнографски картинки и фрагменти от политическия и социалния живот на напредналите народи“. Сп. „Братски труд“ е преустановено през 1862 г. с излизането на четвъртата му книжка, „Книжици за народно просветяване“ остава неосъществен проект. Българите в Прага и Москва започват да реализират разностранните си творчески и обществени планове и ини-

² Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. С., 1964, 322—335.

³ Кр. Шарова. Любен Каравелов и българското освободително движение. 1860—1967. С., 1970.

циативи на страниците на чуждестранната периодика. И посредством двама от изявените си представители влизат в писмен контакт помежду си.

В края на 1863 г. чрез руския учен Александър Николаевич Веселовски Стоянов изпраща писмо до Жинзифов, което не е запазено. Но от отговора на Райко Жинзифов с дата 12 януари 1864 г. узнаваме и за поставените от Васил Д. Стоянов проблеми, и за онова, което вълнува московските българи. Представителят на българската интелигенция в Чехия се интересува от намеренията, броя, имената на българските студенти и ученици в Москва, от книги и публикации на българи от Русия, Румъния, Цариград. . . Той настоява и моли за единодействие в името на общите духовни и политически задачи. Отговорът на Жинзифов, който фактически е отговор на българската интелигенция в Москва, е категоричен: „ . . . трябва секой из нас младите българе, които сме се разпръснали по Европа, да са печални, за да се дигне той-зи гъстий мрак от клета ни майка България (Македония, Тракия и Балканска България). Трябва щото си мие българе (млади), знаеме ли са или не, да сме напоени с една вода; трябва щото си мие да сме вдъхнати с еднаков дух; требе. . . но не ща да ви пишам нашироко и натънко за това нещо, защо вие сами трябва да знаете по-дого от мене. . . И така, брате Василе, простирам ти братска верна ръка и дано бог да да се изпълнят нашите желаня!“⁴ Утвърден е официално контактът между два авторитетни български литературни центъра в чужбина — московския и пражкия. Регламентирано е единодействие в името на общонационални общокултурни и политически задачи. Но преди още да се установи писмена връзка между Стоянов и Жинзифов, уредникът на „Братски труд“ следи с обяснено внимание проблемите на своя талантлив сънародник в Прага. И още в първото си писмо му съобщава, че познава неговите публикации в „Народни листи“, „Глас“, „Словенин“. Нещо повече — като журналист, на когото е поверено да отговаря за рубриката „Славянски преглед“ във вестниците на Ив. С. Аксаков, Жинзифов проявява интерес и към други чешки периодични издания, запознат е в значителна степен с духовния и обществен живот в Чехия. Предполагайки, че Стоянов не е имал възможност да следи органа на Московската дружина и оригиналните и преводните му стихотворни творби, му изпраща кн. 1—4 на „Братски труд“ и своята стихосбирка „Новобългарска сбирка“. И в зависимост от литературно-критическите му статии, които познава и които го открояват като вест литературен критик и публицист, го моли да каже откровено мнението си за „Новобългарска сбирка“ с уговорката: „Не мисли, че мени ще ми бъде тежко, ако найдеш някаков недостаток в нея. . .“

След няколко месеца Жинзифов пише второ писмо до пражкия си съмишленик и докато първото има едноименен адресат („Побратиме В. Стоянов“), второто е с обръщение „Драги ми братя българе, Василе Стоянов и друзи!“ Контактите от еднолични прерастат в колективни — между съидейници от две български чуждестранни средища. В зависимост от това Жинзифов обръща внимание на два основни въпроса — черковния и политическия, — които интересуват и обединяват българската интелигенция в Прага, Москва, Одеса и от други средища в чужбина и България.

Паралелът между Васил Д. Стоянов и Жинзифов, като представители на две литературни обединения, е предопределен не само от общи, но и от конкретни проблеми, които по това време са поставени пред българската литературна интелигенция. В Прага, като сътрудник на чешката и немската периодика, Стоянов обнародва статии и дописки, свързани с национално-верската и политическата съдба на българския народ. И като публицист върши фактически онова, които по същото време осъществява във вестниците на Аксаков и в други московски издания и Жинзифов — да се насочи вниманието на европейската общественост към актуалния и парлив проблем за консолидацията на българската националност.

⁴ Вж. Д. Лекков. Страници от архива на Васил Д. Стоянов в Прага. — Литературна мисъл, 1979, кн. 8.

Изявите на Стоянов и Жинзифов в това отношение, колкото и да са сходни, не са еднозначни. Всеки от тях от свои позиции, със своя аргументация и подход излага възгледите си за правото на българския народ да се развива като нация със своя самобитен характер, психология, историческа памет.

Общото и индивидуалното и при двамата се проявява в едни и същи сфери — на публицистиката, литературната критика, художественото творчество, фолклористиката, етнографията, културата. Тази многопосочност в интереси и реализация обяснява и афинитета, който проявяват един към друг.

Както личи от писмата на Жинзифов до Стоянов, впечатление на московския изгнаник правят всички публикации на лидера на младите българи в Чехия. А както до 1864 г., когато двама българи, единият в Прага, а другият в Москва, намират възможност да се свържат помежду си, така и по-късно Стоянов се изявява като един от основоположниците на българската литературна критика, фолклористика, етнография. Той обнародва първите специализирани библиографски и компетентни литературно-исторически обзори на съвременната българска литература, и то в чуждестранната периодика (три кратки прегледа под заглавие „Българската литература“ и два по-обстойни под наслов „Слово първо. . .“ и „Слово второ. . .“ за литературния живот в България), литературно-исторически и публицистични портрети, изследвания за българското хоро, за Гергьовден, за народния бит на българския народ, съдържателни очерци за български политически личности и др. С какво се открояват тези публикации, как въздействуват върху читатели от различни националности, с какво привличат вниманието на Жинзифов?

Чешката публицистика на Стоянов има много допирни точки с руските статии и дописки на Жинзифов в московския периодичен печат. В случая не става въпрос за непосредствено въздействие на единия върху другия, а за типологическо сходство, предопределено от предназначението, адресата, условията и други фактори от обективен и субективен характер. Общото между двамата публицисти се откроява в жанровото многообразие, богатата аргументация, в образната и точна мисъл, непосредственото и силно въздействие, в творческата и гражданска ангажираност на авторите в поставяне и отстояване на концепции и тези. Различията идват от своеобразието на дарованието, от идейните позиции и не на последно място — от националната аудитория, за която са предназначени публикациите. Но обективно и В. Д. Стоянов, и Райко Жинзифов чрез напористата си и богато документална публицистика осъществяват едни и същи цели в две различни национални общности — чешка и руска.

Впечатление на Жинзифов правят и портретите на Стоянов за Иван Шишман, Панают Хитов, Иван Кършовски, Ильо Марко и преди всичко за творци като Неофит Рилски, Софроний Врачански, Раковски. В тези портрети е открояна личността в зависимост от националната, регионалната и домашната атмосфера, от нейния мироглед и характер. При писателите е посочено специфичното в език, стил, култура.

Дарованието си на критик Стоянов изявява не само при характеристиката на конкретен писател, при оценката на определена творба. Умението му да анализира и синтезира, да търси тенденции и закономерности в литературния развой проличава в неговите обзорни статии за българската литература. В тях той обръща внимание на „златния век“ на българската литература и култура по времето на Симеон, на промените в духовния и политическия живот на българите след османското нашествие, на ролята на манастирите като книжовни средища. Дарбата му на литературен историк, който умее да отдели случайното от закономерното, нехарактерното от специфичното, е неоспорима. Но у Стоянов е особено силен и усетът на литературен критик, изявен по категоричен начин в „Слово първо. . .“ и „Слово второ. . .“ за българската литература. В тези „слова“ той разглежда творчеството на съвременни български писатели в зависимост и от индивидуалното им значение, и в контекста на националното духовно развитие. Обръща внимание на образова-

телното дело и на педагогическата книжнина, на периодичния печат. Има нюх към откриване на самобитното и перспективното. Това личи от миниатюрните портрети и лаконичните, но точни оценки, които дава на Славейков, Каравелов, Братя Миладинови, Жинзифов.

Запознат с литературно-критическите статии на Стоянов, Жинзифов има отношение още през 1864 г. да му заяви: „Аз тебе, брате, лично не зная, както и ти мене, но аз мога да речам що те зная, като ви чета статии в „Народни листи“. . . и вашите кратки „очерки“ за нашата книжнина в „Kriticka Priloha“, кои и твърде много ме радват.“⁶

Имаме основание да допуснем, че когато в началото на 70-те години към Жинзифов се обръща Николай Василевич Гербел с молба за сътрудничество в съставяния от него сборник „Поэзия славян“ (1871), като го кани да напише кратките очерци за предвидените в сборника български писатели и обзорната статия за българската литература, обнародваното в чешкия периодичен печат от Васил Д. Стоянов не остава без значение. Без да се „подвежда“ от оценките на своя чешки побратим и правейки собствена преценка на явления, писатели и творби, Жинзифов не пренебрегва мнението на Стоянов, използва неговия опит както при миниатюрния портрет, така и при литературния обзор. Това проличава особено ясно при характеристиките на Славейков и Раковски, при оценките на периодични издания, на конкретни явления и факти.

Славейков е „първият и най-добрият български национален поет“ — споделя първата оценка за него в началото на 60-те години Васил Д. Стоянов. Славейков „се счита за най-добрият от съвременните български поети“ — утвърждава тази оценка през 1871 г. Жинзифов. „Македония“ трябва да служи на националното и политическото пробуждане и свестяване на българите, особено на македонските — посочва ролята на Славейковия вестник през 1867 г. Стоянов. „Македония си поставя за задача да съдействува за пробуждане на македонските българи“ — популяризира възприета вече характеристика на страниците на „Поэзия славян“ Жинзифов. Двама талантиливи български литератори, единият от Прага, другият от Москва, дават оценка на българската литература и на самобитни нейни представители, допълвайки и уточнявайки се взаимно. Но когато става въпрос за общото, което ги свързва и в областта на литературната критика, необходимо е да се посочи и онова, което ги разграничава. В оценките на Стоянов за писатели и творби доминира филологизмът. Делото на твореца се определя предимно от степента на неговото въздействие върху формирането и развитието на националния книжовен език. И ако Драган Цанков е утвърден за писател, причината е в това, че е „добър познавач на новия български език и по-специално на източното му наречие“. Филологизмът на Стоянов проличава още в заглавието на една от неговите обзорни статии — „Слово първо за литературните работи на онези български писатели, които са допринесли и допринасят особено много за развитието и усъвършенствуването на националната ни българска реч“ (к. м. — Д. Л.).

Като възпитаник на друга славянска литература и култура, Жинзифов редуцира принципите на филологизма в областта на литературната критика. За него е от значение не само езиковата форма, принадлежността на писателя към една или друга езикова школа, но и съдържанието, възприемането и рецепцията на творбата като единна идейно-структурна и художествена цялост. В случая обаче не разграничаващото, а общото в критериите и принципите на двама български критици се оказва от значение, тъй като с обективните си обзори и оценки те включват българската литература чрез чешката периодика и сборника на Гербел „Поэзия славян“ в широк славянски и европейски литературен контекст.

Паралелът между разностранните изяви на Стоянов и Жинзифов показва общност на интереси и в областта на фолклористиката и етнографията, на культуроло-

⁶ Вж. Д. Лекков. Цит. съч.

гитя и народопсихологията. Внимание в случая заслужава становището им за формирането на българския национален книжовен език. За Жинзифов пътят за създаване на единна писмена езикова система е един — върху общността и лексикалното богатство и колорит на всички български наречия. В предговора към „Слово о полку Игореве“ той отбелязва: „Мие за българският език броеме той език, кой ся говорит по цела Македония и България, между говорите на кой има малу-много разлика, но мие, както и секой българин не късоглед, не можиме да речиме, що слово *рѣка* или *вода* е македонско или тракийско, а *рѣка*, *вода* е българско, защото нема македонци, нема тракийци като отделни народи, а има само славяне-българе, които живеят по речените места, имената на кои, може би, имат ся право в землеописанието, а не в народността; накъсо да речиме, има един целен народ българският и един език българският, кой, как и секой, кой му драго, другий език, ся делил на наречия. . . И така, мие мислиме, що не е наша погрешка, ако на читателите им са паднит да четат *рѣка*, *вода*, *планина*, а в друго место *рѣка*, *вода*, *планина* и пр. Исто тако мие писахме *пѣть* и *пѣть*, *мѣчно* и *мачно*, *рѣка* и *рѣка*; харно ли мие сторихме или лошо — това е друго питание; само сакаме да кажиме, що тие разлики на езикат ни беха нам по-малко или повече познати и не от погрешки от незнание; но со се това мие не щеме ни да помислим, а камо ли да кажиме, що изучихме езикът си колку що треба. . . Още е далеко това време, кога сите българе ще пишат еднакво без ни най-малка разлика. Що ще дойдит такво време, верваме, и твърде верваме, но кога, не ся знаит; али сега засега стига и това, що сосем разбираме един другеко, кога пишеме. . .”⁶

Васил Д. Стоянов е запознат с възгледите на Жинзифов за формирането на единен български национален език от изпратената от автора „Новобългарска сбирка“. В нея тези възгледи са документирани теоретически и практически. И той не само възприема, но и приветствува филологическите принципи на московския си побратим. „И така — отбелязва по този повод Стоянов, — идеята на г-н Жинзифов за обединяване на двете наречия по принцип е безкрайно хубава и безспорно би могла да бъде посрещната с голяма радост и от всеки българин. Но според мен още не е дошло времето, когато ще могат да се направят конкретни опити за нейното осъществяване. . .“ Това може да бъде реализирано според Васил Д. Стоянов тогава, когато се събере фолклорното богатство на българския народ и се издирят стари ръкописи от различни времена; когато се направи паралел между езика на тези ръкописи и съвременния български език; когато се очертае историческият развой на българския език и се съставят солиден български речник и граматика. Към проблемите на националния български език двама българи, представители на две литературни средища в чужбина, пристъпват с еднакви принципи и критерии — единият достига до тях чрез практиката си на поет и белетрист, другият въз основа и на личен творчески опит, и на достиженията на чешката филологическа наука.

Открил в лицето на Жинзифов българин с богата култура и дарование, чрез когото могат да бъдат обединени и осмислени усилията на чешкия и московския литературен кръг, Стоянов му дава висока оценка като поет, публицист и преводач в литературните си обзори. За образци той сочи стихотворения като „Вдовица“ и „Гулаб“, преводи с достойнствата на „Краледворски ръкопис“, статии като „Отношенията на византийските императори към България при последните ѝ цареви“. „За това, че побратим Райко Жинзифов има забележителен поетичен талант — е общата оценка на Стоянов, — свидетелствуват много негови сполучливи стихотворения. . . Жинзифов е още много млад и можем да се надяваме, че един ден той ще стане именит български поет, и то лирически поет, ако Амор и българските музи не го напуснат.“ Васил Д. Стоянов бе първият, който не само заговори, но даде и първата висока и справедлива оценка на делото на Жинзифов — оценка, която литературната история потвърди.

⁶ Р. Ж и н з и ф о в. Съчинения. С., 1969, с. 169.

Преди още да установи контакт със Стоянов, Райко Жинзифов прояви интерес към чешката литература и култура, към периодичния печат и политическия живот в Чехия. В зависимост от славянофилските си концепции той не възприе солидарността на в. „Народни листи“ с поляците по полския национален въпрос, но одобри насоката и даде висока оценка на публикациите във в. „Народ“, направи опит да популяризира чешката литература в България, като преведе „Краледворски ръкопис“. Запознаването с Васил Д. Стоянов му откри нови възможности за диалог с един славянски народ, който той поиска да опознае и отблизо. Затова и в двете си писма до Стоянов настойчиво отбелязва, че иска да поживее поне няколко месеца в Златна Прага, „за да се научам да говоря по чешки“, да се запозная с представители на чешката литература и култура. Материалната беззеходница, която е негов неотлъчен и коварен спътник, не му позволява да осъществи желанието си. Но въпреки огромните житейски трудности той и чешкият му побратим Васил Д. Стоянов успяват да създадат творчески контакт между българската интелигенция в Русия и Чехия, да обединят усилията и, да популяризират черковната борба и идеята за политическата независимост, да посочат и утвърдят влога на българина в духовната и материалната култура на славянския и европейския свят. И не на последно място — да поставят в съвременен общославянски контекст духовните връзки между българи, чехи и словаци.